

УДК 330.101.2

Нафус І.І.

аспірант кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування,
Чернівецький університет імені Юрія Федьковича

СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

У статті визначено сутність та характеристики соціального капіталу, а також роль цінностей у його формуванні. Виявлено декілька груп цінностей, які мають загальнолюдські, організаційні та індивідуальні прояви. Охарактеризовано систему цінностей українського суспільства та її вплив на нагромадження соціального капіталу. Зазначено імовірність формування як позитивного, так і негативного соціального капіталу.

Ключові слова: соціальний капітал, інституційні чинники, норми, цінності, довіра.

СИСТЕМА ЦЕННОСТЕЙ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА

Нафус И.И.

В статье определены сущность и характеристики социального капитала, а также роль ценностей в его формировании. Выявлено несколько групп ценностей, имеющих общечеловеческие, организационные и индивидуальные проявления. Охарактеризована система ценностей украинского общества и ее влияние на накопление социального капитала. Указано на вероятность формирования как положительного, так и отрицательного социального капитала.

Ключевые слова: социальный капитал, институциональные факторы, нормы, ценности, доверие.

SYSTEM OF VALUES AS A BASIS FOR SOCIAL CAPITAL FORMATION

Nafus I.

The article defines the essence and characteristics of social capital and the role of values in its formation. Several groups of values that have universal, organizational and individual manifestations are revealed. The system of values of Ukrainian society and its influence on the accumulation of social capital are characterized. Possibility of formation of both positive and negative social capital is indicated.

Keywords: social capital, institutional factors, norms, values, trust.

Постановка проблеми. Специфіка сучасних механізмів регулювання економічних відносин полягає у зростанні впливу на них соціальних чинників, серед яких соціальному капіталу належить дуже важлива роль. Це є закономірністю соціалізації сучасної економіки та вимагає міждисциплінарних досліджень для всебічного урахування різноманітних чинників у розробці стратегій соціально-економічного розвитку суспільства.

Як свідчить досвід функціонування економіки соціально успішних країн, моделі розвитку соціалізованої економіки дуже розрізняються – неможливо застосувати ці моделі у різних країнах з однаковим соціально-економічним ефектом. Специфіка ж функціонування економіки та її соціальні результати визначаються особливостями національного господарського менталітету, системою норм, цінностей, соціальних вірувань та інших інституціональних чинників, що зумовлюють конкретні механізми та мережі взаємозв'язків між господарюючими суб'єктами, спільність їхніх інтересів, спрямованість дій. Вони формують соціальний капітал даного суспільства.

Ф. Фукуяма розглядає соціальний капітал як своєрідну культуру, сукупність неформальних цінностей та норм, яких дотримуються члени громадського руху, що дає можливість співпрацювати один з одним. Така культура, за його визначенням, є основою співробітництва між громадянами, має конкретно-історичний характер, оскільки норми взаємності закорінені в соціокультур-

них традиціях [9]. Отже, ґрунтуючись на етичних кодах, що виконують роль соціальних регуляторів, соціальний капітал відтворюється з покоління в покоління через звичаї, традиції, релігію та інші соціальні інститути, які формують соціальні цінності даного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Французький соціолог П. Бурдьє у статті «Форми капіталу» (1983) уперше виділив соціальний капітал поряд із економічним і культурним капіталом, визначивши його як «...сукупність реальних чи потенційних ресурсів, які пов'язані з володінням стійкою мережею більш – менш інституційних взаємин знайомств та визнання – іншими словами, з членством у групі» [1, с. 66]. На даний час у поясненні сутності соціального капіталу склалися 4 головні концепції: індивідуалістична концепція П. Бурдьє; мережевий підхід до визначення соціального капіталу Дж. Коулмана; інституційний підхід Р. Патнема; ціннісний підхід Ф. Фукуями. Визначальну роль цінностей більше визнають Р. Патнем та Ф. Фукуяма. Сучасні дослідники до поняття соціального капіталу відносять низку психологічних, фізіологічних, моральних, етичних, економічних та інших особистих якостей та можливостей кожної людини, які є її основним ресурсом і перевагою, порівняно з іншими людьми, в процесі її адаптації та ефективної реалізації в певному соціумі (соціальному середовищі) на макро- та мікрорівнях.

Соціальний капітал виступає якісною характеристикою соціальної організації суспільства –

властивістю тих зв'язків та відносин між групами, об'єднаннями та спільнотами населення, що базуються на спільних нормах та цінностях, взаємній довірі, розгалужених соціальних мережах та зрілих громадянським традиціях. Нагромадження соціального капіталу тісно пов'язується з комплексними цілеспрямованими зусиллями держави щодо зменшення соціальної відчуженості та напруженості, стимулювання економічного зростання та підвищення рівня добробуту громадян.

Оскільки усі складові соціального капіталу та чинники, що їх визначають, дуже взаємопов'язані, не існує спеціальних досліджень впливу ціннісних чинників на формування соціального капіталу саме з погляду його характеристики як економічного ресурсу суспільства. З нашого погляду, такий підхід надає можливість виявити зв'язок між цінностями, що існують в суспільстві, та формами прояву соціального капіталу, що визначають і специфіку економічної системи даного суспільства, і механізми, що впливають на ефективність соціально-економічного розвитку.

Мета статті. Метою даної статті є характеристика система цінностей сучасного українського суспільства з погляду можливостей формування соціального (позитивного чи негативного) капіталу на макроекономічному рівні.

Виклад основного матеріалу. У структурі соціального капіталу цінності займають особливе місце, бо вони сприяють розширенню горизонтальної довіри на кожному з рівнів, виступають самоорганізаційною основою формування соціального капіталу завдяки концентрації навколо вирішення певних проблем колективних зусиль, наближенню відповідальності та дієвості соціального контролю. Ф. Фукуяма розділяє їх на дві підгрупи: 1) культурно-психологічні та соціально-демографічні характеристики індивідів (такі як цінності та особистий досвід, соціальний статус, рівень доходів та освіти тощо), що визначають їхнє спонукання до інвестицій у соціальний капітал; 2) системні фактори того суспільства, де соціальний капітал функціонує: загальний рівень розвитку, якість та справедливність формальних інститутів, розподіл ресурсів та поляризація суспільства, а також ключові принципи кооперації [9]. Призначенням цінностей є: по-перше, ідентифікація ключових цілей суспільства; по-друге, визначення критеріїв їх реалізації; по-третє, об'єднання членів суспільства навколо спільної мети.

Соціальний капітал, втілений у запасі певних формальних та неформальних норм і цінностей, слугує

засобом ефективного регулювання та контролю взаємовідносин у суспільстві. Норми та цінності виступають важливою передумовою будь-якого виду спільної діяльності. Індивіди та групи розширюють свої можливості завдяки використанню тих чи інших норм та правил поведінки, що обмежують їхню свободу вибору, але дають змоги взаємодіяти з іншими. І при цьому, взаємне дотримання норм автоматично не дорівнює соціальному капіталу, оскільки норми та цінності можуть не відповідати притаманним принципам існування суспільства. Соціальний капітал базується на дії саме тих норм та цінностей, які підтримують соціально схвалювану взаємодію, роблять її більш ефективною. Соціальний капітал розглядається як певний потенціал суспільної взаємодії, що є результатом довіри між та всередині різних груп та спільнот населення [5].

Розрізняють декілька груп цінностей, які мають загальнолюдські, організаційні та індивідуальні прояви. Головні з них подано у таблиці 1.

Система цінностей визначає головні пріоритети розвитку суспільства. Загальнолюдські цінності мають бути основою для узгодження та координації суспільних, колективних та індивідуальних інтересів за допомогою вироблених суспільством норм і цінностей у напрямі забезпечення сталого розвитку та підвищення суспільного добробуту.

У табл. 2 зазначено найважливіші життєві цінності українців, що були виявлені в ході спеціальних досліджень [10]. Серед них найчастіше називалися здоров'я, щасливе сімейне життя, матеріально забезпечене життя. 24% назвали життєву мудрість, 21% – цікаву роботу, 19% – активне діяльне життя, 15% – продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей), 14% – любов, 11% – наявність хороших і вірних друзів, 11% – впевненість у собі (внутрішню гармонію, свободу від внутрішніх протиріч, сумнівів), 10% – свободу, 9% – розвиток (роботу над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення).

Найрідше як життєві цінності називалися пізнання (5%), щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому) (5%), суспільне визнання (повага оточуючих, колег по роботі) (3%), краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві) (3%), розваги (2%), творчість (1%). З погляду важливості у своєму житті українці вважають сім'ю (99% відповіли, що це для них «дуже важливо» або «скоріше важливо») та друзів (92%) (с.41). 81% респондентів назвали роботу,

Таблиця 1. Групи цінностей та їх прояви

Групи цінностей	Прояви		
	загальнолюдські	організаційні	індивідуальні
Гуманітарні	Абсолютна цінність людського життя, свобода, демократія	Соціальна відповідальність бізнесу	Морально-етичні засади життя, рівність
Соціальної взаємодії	Колективізм, взаєморозуміння, взаємодопомога	співробітництво, партнерство	Вміння працювати в команді, взаємна довіра, повага
Ієрархічні	Регламентация прав і свобод	Солідарність, визнання	Взаємна повага
Професійні	Повага до компетенцій, освіта	Регламентация стосунків між керівниками і підлеглими	Самоцінність, рівність
Етичні	Стандарти професійної етики	Рівність прав персоналу	Чесність, порядність
Крос-культурні	Толерантність, повага до прав людини	Корпоративна культура	Ввічливість, стриманість, доброзичливість

Джерело: доповнено на основі [8]

Таблиця 2. Пріоритети українців у цінностях, що мають для них найбільше значення, та принципи, якими вони керуються, % опитаних

Головні цінності та принципи	%
Здоров'я (фізичне і психічне)	58,4
Щасливе сімейне життя	40,9
Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів)	39,3
Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)	23,9
Цікава робота	21,1
Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	18,9
Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)	15,4
Любов (духовна та фізична близькість з коханою людиною)	13,7
Наявність хороших і вірних друзів	11,1
Упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	10,6
Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)	9,5
Розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення)	9,1
Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)	5,2
Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	4,6
Суспільне визнання (повага оточуючих, колег по роботі)	3,4
Краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)	2,7
Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу)	1,9
Творчість (можливість творчої діяльності)	0,6
Важко відповісти	2,2

Джерело: [10, с. 35]

75% – вільний час, дозвілля, 55% – релігію, лише 30% – політику. Оцінюючи, наскільки для них важливо жити в демократичній країні за шкалою від 1 («зовсім не важливо») до 10 («дуже важливо»), українці в середньому оцінюють її 8,3 балами [10].

Важливе значення для формування соціального капіталу як чинника сталого розвитку суспільства й економіки має цінність демократичних принципів. У ході оцінювання важливості різних аспектів демократії в Україні за 10-бальною шкалою, найчастіше відзначають такі її аспекти: «Люди вибирають політичних лідерів на вільних виборах», «У жінок і чоловіків рівні права», «Громадянські права захищають людей від утисків з боку держави» [10, с. 48].

Українці досить високо оцінюють також значимість таких аспектів соціалізації економіки: «Безробітні отримують державну допомогу» (7,7 бали), «Уряд обкладає податками багатих і підтримує бідних» (7,5 бали), «Держава забезпечує рівність доходів» (7,2 бали). Найважливішими для країни на найближчі 10 років вони вважають такі цілі: 1 місце – «високий рівень економічного зростання»; 2 місце – «висока обороноздатність». Лише 10% українців вибирають ціль «більше зважати на думку людей на роботі і в суспільстві». Вибираючи між цілями «підтримка порядку в країні», «надання людям більших можливостей впливати на прийняття владою рішень», «боротьба зі зростанням цін», «захист свободи слова», найчастіше жителі України називають «підтримку порядку в країні». Вибираючи між цілями «стабільна економіка», «перехід до більш гуманного і не знеособленого суспільства», «перехід до суспільства, в якому ідеали цінніші за гроші», «боротьба зі злочинністю», переважна більшість українців віддають перевагу стабільній економіці.

Як показують результати наведеного дослідження, рівень задоволеності громадян життям і рівень довіри в суспільстві є взаємопов'язаними. Так, коефіцієнт

кореляції Крамера, що характеризує зв'язок між рівнем довіри до людей та рівнем задоволеності життям, дорівнює 0,159 і є статистично значимим (рівень значимості $p < 0,001$) [10, с. 57].

Цінності також пов'язуються з довірою до соціальних інститутів. Довіра до них характеризує уявлення індивіда про те, що ці суспільні інститути представлені людьми, які мають інтереси, мотиви та почуття, подібні до його власних. Якщо в індивіда формується саме таке уявлення про суспільні інститути як такі, що не мають нічого спільного, суперечать його власним інтересам, мотивам, цінностям, це призводить до зниження довіри до суспільних інститутів, зниженню їх легітимності. Як правило, довіра до інститутів більшою мірою властива індивідам, чії цінності асоціюються із «збереженням», а саме: цінностями безпеки, конформізму і традиції. Серед соціальних інститутів найбільшу довіру українців мають Збройні Сили (70% повністю або певною мірою їм довіряють), Церква (66%), гуманітарні та добродійні організації (64%), університети (52%). Також 40% і більше опитаних довіряють жіночим організаціям (48%), екологічним організаціям (45%), телебаченню (43%) та пресі (40%). Найменше українці довіряють політичним партіям (9%), Парламенту (10%), судам (12%), Уряду (13%), банкам (15%) [10].

Цінності економічного, політичного, культурного чи іншого спрямування органічно взаємопов'язані. Економічні процеси не можуть розвиватися ефективно та забезпечувати сталий економічний розвиток, якщо суспільство не консолідовано, поглиблюється суспільна поляризація, система влади розбалансована. Так, за давнього ціннісного конфлікту, зумовленого обставинами розвитку українських регіонів з 2014 року, обернувся станом «війни всіх проти всіх». Проблемні процеси розгорнулися під впливом несумісності основоположних цінностей громадян українських регіонів. Розрив між елітними верствами й простими грома-

дьянами зумовлює непорозуміння та соціальне відчуження.

Цінності можуть мати специфічний, а також уособлений характер. Це може зумовлювати виникнення як позитивного, так і негативного капіталу. Вважається, що панування сильних зв'язків традиційних мереж може фрагментувати суспільство та сприяти поширенню корупції, тоді як розвиток слабких зв'язків у соціальних мережах сприяє поширенню знань та кооперації економічної діяльності.

Висновки. Без формування інтегральної системи базових цінностей і основоположних принципів, здатних об'єднувати суспільство, Україна й надалі буде приречена на орієнтаційну роздвоєність, конфронтаційність у політичному мисленні і поведінці, непорозуміння у проведенні економічних реформ. Успіхи соці-

ально-економічного розвитку українського суспільства залежать від таких чинників: вибір цілей, моделей та шляхів реформування економіки країни засобами відкритого публічного обговорення та схвалення; прискорення процесів децентралізації, розбудова мереж, організацій та інституцій громадянського суспільства, що підтримують активність громадян та спонукають до більш продуктивних соціальних дій; наближення українського суспільства до європейського ціннісного, соціального, економічного, освітнього та наукового просторів на засадах європейських цінностей, задекларованих Конституцією ЄС; забезпечення більш тісних соціальних зв'язків між регіонами, містами та громадами різних областей України; формування соціальних мереж міжособистісних взаємодій на основі історично обумовлених культурних цінностей і норм.

1. Бурдые П. *Формы капитала* / П. Бурдые // *Экономическая социология*. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60–74.
2. Бузгалин А. В. *Клей, обеспечивающий устойчивость позднего капитализма, или гексоген в его основании?* / А. В. Бузгалин // *Общественные науки и современность*. – 2011. – № 3. – С. 147–161.
3. Горожанкина М. Е. *Социальный капитал: политэкономический аспект* / М. Е. Горожанкина. – Донецк : ДонГУЭТ, 2006. – 289 с.
4. Коулман Д. *Капитал социальный и человеческий* / Д. Коулман // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
5. Карпова І. В. *Феномен соціального капіталу: зміст та фактори нагромадження* <http://www.m.nauka.com.ua/?op=1&j=efektivna-ekonomika&s=ua&z=3412>
6. Міночкіна О. М. *Механізми формування соціального капіталу в системі власності* / О. М. Міночкіна // *Економічний вісник Донбасу*. – 2016. – № 3(45). – С. 57–73.
7. Мишенин Е. В. *Социальный капитал: теоретические подходы к формированию сущности и содержания* / Е. В. Мишенин, Н. В. Олейник // *Механизм регулирования экономики*. Сумы, 2008. – Т. 2. – № 3 – С. 84–91.
8. *Система ціннісних орієнтирів, норм і правил соціально-трудоових відносин як основа соціального капіталу сфери послуг* © 2014 Бойко М. М. *БІЗНЕСІНФОРМ* № 7 '2014. с. 274–378. http://business-inform.net/pdf/2014/7_0/374_378.pdf
9. Фукуяма Ф. *Що таке соціальний капітал?* / Ф. Фукуяма // *День*. – 2006. – № 177. – С. 11–12.
10. Центр Разумкова. *основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. Проект “Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики” (реалізується за підтримки програми MATRA МЗС Нідерландів та Фонду Конрада Аденауера)*. Київ, 2017.

E-mail: inafus199113ukr.net